

Examen HAVO

2016

tijdvak 2
woensdag 22 juni
13:30 - 16:30 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 72 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen die te maken hebben met de verspreiding van het christendom staan in willekeurige volgorde:

- 1 Paus Pius XI riep enkele jaren na de Eerste Wereldoorlog missionarissen op, om zich bij de verspreiding van het christendom in Afrika en Azië bezig te houden met de opleiding van priesters uit het land zelf en de bevolking te helpen met het opzetten van eigen onderwijs en gezondheidszorg.
- 2 Nadat Japan zijn havens moest openstellen voor westerse mogendheden die daar grondstoffen en afzetmarkten voor hun industrie zochten, kwamen daar ook missionarissen aan die de bevolking probeerden te bekeren.
- 3 Tijdens de vervolgingen onder keizer Nero hielden de christenen in Rome zich schuil in de onderaardse catacomben waar de Romeinen hun doden begroeven.
- 4 De missionaris Bonifatius werd in Dokkum vermoord toen hij probeerde de Friezen te bekeren.
- 5 De verspreiding van de ideeën van Luther en Calvijn in Europa verliep sneller dankzij de boekdrukkunst.
- 6 De kruisridders trokken naar Jeruzalem om de christelijke heilige plaatsen in het Midden-Oosten te veroveren.

2p 1 Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Gebruik bron 1.

Uit deze bron kun je afleiden dat Babylonië omstreeks 1780 voor Christus een vroeg-stedelijke samenleving is.

- 2p **2** Kies twee van deze wetten en geef per wet aan waardoor deze aangeeft dat er al sprake is van een vroeg-stedelijke samenleving.

Het Romeinse bestuur vervolgde aanhangers van niet-Romeinse godsdiensten meestal niet, maar christenen wel.

- 2p **3** Geef aan dat:
- het niet vervolgen van aanhangers van andere religies gunstig was voor het Romeinse Rijk en
 - het vervolgen van de christenen te verklaren is vanuit het monotheïstische karakter van het christendom.

Prehistorie en oudheid

bron 1

Hier volgen enkele van de 282 wetten uit het wetboek van Hammoerabi, koning van Babylonië (in het huidige Irak) omstreeks 1780 voor Christus. Zijn wetten zijn in spijkerschrift op een stenen zuil geschreven die in 1901 is opgegraven:

Ik ben koning Hammoerabi (...). Toen Marduk (een plaatselijke god) mij stuurde om over de mensen te regeren, bracht ik recht en rechtvaardigheid (...) en welvaart voor de onderdrukten. (...)

8 Als iemand een rund, een schaap, een ezel, een varken of een geit heeft gestolen van een godheid (een tempel) of van het paleis, dan moet hij het dertigvoudige teruggeven. Als het gaat om het eigendom van een vrije man van de koning, dan moet hij het tienvoudig vergoeden. Als de dief niets kan geven, dan wordt hij gedood.

53 Als iemand nalaat zijn dijk te versterken zodat het water bij dijkbreuk binnenstroomt, dan zal degene wiens dijk is doorgebroken verkocht worden en het geld zal worden gebruikt om het graan te vergoeden dat door zijn verzuim bedorven is.

229 Als een huizenbouwer voor iemand een huis bouwt en zijn werk is niet stevig genoeg, dan wordt hij, als het huis instort en de heer van het huis sterft, gedood.

De middeleeuwen

Stel, je onderzoekt de verspreiding van de islam in de zevende en achtste eeuw en je vindt de volgende gegevens:

- 1 Het Oost-Romeinse Rijk en het Perzische Rijk waren in de zevende eeuw door pestepidemieën verzwakt en stonden op instorten.
- 2 Het Midden-Oosten was in de zevende eeuw een kruispunt van handelswegen uit de hele wereld.

2p 4 Beredeneer voor beide gegevens waardoor deze hebben bijgedragen aan de verspreiding van de islam.

Gebruik bron 2.

Een bewering:

Uit zijn beschrijving van Tiel blijkt dat Alpertus van Metz denkt vanuit de feodale traditie.

4p 5 Ondersteun deze bewering door aan te geven:

- met een verwijzing naar de bron welke verandering in de late middeleeuwen uit de bron kan worden afgeleid en
- welk oordeel Alpertus van Metz hierover geeft en
- dat dit oordeel verklaarbaar is vanuit de feodale denkwijze van Alpertus van Metz.

De middeleeuwen

bron 2

De middeleeuwse monnik Alpertus van Metz schrijft in de elfde eeuw over het gedrag van handelaren uit de stad Tiel:

Zo kwam het dat de Tielse kooplieden, die er in vergelijking met anderen ook wel bijzonder makkelijk toe komen over van alles en nog wat te klagen, zich bij herhaling tot de koning (van Engeland) wendden met het verzoek hen in zijne genade tegen de rovers te beschermen. Als hij dat niet deed, zeiden ze, konden zij niet naar het eiland (Engeland) gaan om handel te drijven en konden de Engelsen evenmin op Tiel handelen. Bijgevolg kon de belasting dan niet meer volledig aan de koning toevloeien, zoals dat toch hoorde. Ik wil hier, niet om hen te bekladden, maar uit innig mededogen, een paar woorden inlassen over de gewoonten en instellingen waarin die Tielenaren zich van andere handelsplaatsen onderscheiden. (...)

Vonnissen vellen ze niet volgens het overgeleverde recht maar volgens zelfgemaakte regels. En ze zeggen dat het recht hiertoe hun door de keizer in een oorkonde is gegeven en gegarandeerd.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 3.

Deze bron past bij de Renaissance.

- 2p 6 Toon dit aan met een verwijzing naar een kenmerkend aspect van die tijd.

Gebruik bron 4.

De drie fragmenten A, B en C passen bij de onderstaande drie historische begrippen:

1 de Rijksdag in Worms

2 de Raad van State

3 de Bloedplakkat.

- 2p 7 Geef bij elk begrip aan, welk tekstfragment erbij hoort. Noteer alleen cijfers en letters.

Gebruik bron 4.

Deze fragmenten kunnen in verband worden gebracht met het streven naar centralisatie van Karel V.

- 2p 8 Toon dit aan voor fragment A en voor fragment C.

Een gebeurtenis:

Op 31 maart 1579 werden de nonnen van het Sint-Luciënklooster in Amsterdam gedwongen hun klooster met alle bijbehorende bezittingen over te dragen aan de regenten van het Burgerweeshuis.

- 2p 9 Leg uit wat het verband was tussen deze gebeurtenis en de Alteratie van Amsterdam.

Gebruik bron 5.

Bij deze bron worden twee uitspraken gedaan:

Het standpunt van Willem van Oranje over Filips II in het pamflet

1 is een ander standpunt over de rol van Filips II dan in de eerste jaren van de Opstand;

2 is een voorbereiding op het Plakkaat van Verlatinge.

- 4p 10 Ondersteun elke uitspraak met de bron.

De Staten-Generaal besloten om het pamflet van Willem van Oranje (*zie bron 5*) te laten drukken en op grote schaal te verspreiden.

- 2p 11 Noem twee politieke motieven voor dit besluit van de Staten-Generaal.

Gebruik bron 6.

Deze bron illustreert twee kenmerkende aspecten van de zeventiende eeuw.

- 4p **12** Noem die twee aspecten en geef bij elk aspect aan waardoor dit uit de bron blijkt.

Veel buitenlandse bezoekers van de Republiek verbaasden zich erover dat op de schilderijen van de Hollandse meesters vooral burgers werden geportretteerd.

- 2p **13** Geef voor deze verbazing een verklaring vanuit de bijzondere politieke structuur van de Republiek in vergelijking met het buitenland.

Vroegmoderne tijd

bron 3

Benvenuto Cellini (1500-1571), een kunstenaar uit Florence, schrijft in zijn autobiografie over voorwerpen die hij vindt in de wijngaarden rond Rome:

Ik was zo gelukkig nog een andere steen te bemachtigen, werkelijk de mooiste topaas die men ooit gezien had, zo groot als een dikke hazelnoot. Er was een Minervakopje in gesneden, zo onbeschrijflijk knap uitgevoerd dat hier de kunst de natuur toch wel evenaarde. Dan had ik nog een heel andere steen, een camee, waarop Hercules was afgebeeld terwijl hij de driekoppige Cerberus vastbindt.

Toelichting:

Minerva, Hercules en Cerberus zijn figuren uit de Romeinse mythologie.

bron 4

Deze bron bestaat uit drie fragmenten van documenten uit de regering van Karel V:

fragment A

Op de vergadering komen sommige stadhouders van het ene gewest of het andere gewest en daarnaast enkele geleerden en voortreffelijke mannen die door hun deugd, waarde en verdiensten, gekozen worden door de landsheer voor deze waardige taak.

fragment B

Nadat we gisteren hier de rede van Luther hebben gehoord, zeg ik u dat ik het betreur zo lang te hebben gearzeld tegen hem op te treden. Ik wil hem nooit meer horen! Hij moge zijn vrijgeleide hebben! Maar ik zal hem voortaan als beruchte ketter beschouwen en hoop dat gij allen als goede christenen hetzelfde zult doen.

fragment C

Wij bevelen voorts dat niemand het waagt personen die voor ketter gehouden worden of van ketterij verdacht worden, te herbergen, te laten logeren, in zijn huis te ontvangen, voedsel, kleren of geld te verstrekken of anderszins te begunstigen.

bron 5

Eind 1580 biedt Willem van Oranje de Staten-Generaal een pamflet aan, waarin hij zich verdedigt tegen beschuldigingen van Filips II. In deze *Apologie* schrijft hij over het beleid van Alva:

Als men de koning zou vragen wie de opdracht heeft gegeven de graven Egmont en Horne te vermoorden, zou hij ontkennen ooit Alva daartoe bevel te hebben gegeven. Ik geef hun de keuze uit twee interpretaties: Óf de koning heeft de hertog van Alva opdracht gegeven; dan is de koning een tiran. Óf hij heeft geen opdracht gegeven; dan is de koning evenzeer een tiran, omdat hij niet degene gestraft heeft, die eigenmachtig een vrij volk heeft getiranniseerd. Hieruit blijkt voldoende dat hij in ieder geval zelf medeschuldig is.

Toelichting:

Lamoraal graaf van Egmont en Filips graaf van Horne zijn in 1568 door de hertog van Alva ter dood veroordeeld en onthoofd in Brussel.

bron 6

Een schilderij van Rembrandt van Rijn uit 1632, met als titel "De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp", dat hij maakt in opdracht van het chirurgijngilde in Amsterdam:

Moderne tijd

Gebruik bron 7.

De informatie uit deze bron kan in verband gebracht worden met de volgende ontwikkelingen in de negentiende eeuw:

- 1 de Industriële Revolutie en
- 2 het ontstaan van discussies over de sociale kwestie.

4p **14** Beredeneer bij elke ontwikkeling wat het verband met de bron is.

Gebruik bron 8.

Stel, je maakt een profielwerkstuk over Duitsland vóór de Eerste Wereldoorlog en je vindt deze prentbriefkaart. Je twijfelt over het hoofdstuk waarin je hem als illustratie wil plaatsen.

Je kunt kiezen uit de hoofdstukken:

- 1 de Alliantiepolitiek van Bismarck
- 2 de *Weltpolitik* van Wilhelm II
- 3 het Duits nationalisme voor de Eerste Wereldoorlog.

3p **15** Beredeneer voor elk hoofdstuk of deze prentbriefkaart erbij past.

Gebruik bron 9.

Deze fragmenten zijn afkomstig uit de verkiezingsprogramma's van een rooms-katholieke, een liberale en een socialistische partij.

3p **16** Toon bij elk fragment aan bij welke politieke stroming dit fragment past.

Gebruik bron 9.

Deze drie politieke partijen willen allemaal een nieuwe wereldoorlog voorkomen.

2p **17** Noem de gemeenschappelijke oplossing die deze partijen geven en geef daarmee aan welke oorzaak zij zien voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

De Eerste Wereldoorlog wordt wel de eerste totale oorlog genoemd.

2p **18** Leg met een voorbeeld uit de Eerste Wereldoorlog uit, wat dit betekende voor de Duitse burgerbevolking.

De opkomst van de NSDAP in de jaren 1930 wordt in verband gebracht met verschillende factoren, onder andere de onvrede in Duitsland over:

- 1 het Vredesverdrag van Versailles
- 2 de Beurskrach
- 3 de politieke verdeeldheid in de Republiek van Weimar.

6p **19** Geef bij elk van deze drie factoren aan, waardoor deze tot onvrede leidde **en** wat de NSDAP daartegenover stelde om meer aanhang te verwerven.

Gebruik bron 10.

Deze prent van Jordaan is verschenen nadat de ingebruikname van Dachau bekend werd in Nederland.

- 3p **20** Licht dit toe door, telkens met een verwijzing naar de bron:
- aan te geven welk verband er bestaat tussen de ingebruikname van Dachau en deze prent en
 - uit te leggen welke mening over het Hitlerbewind Jordaan in deze prent weergeeft.

Het optreden van de Duitse bezetters in Noord- en West-Europa verschilde sterk van hun optreden in Oost-Europa.

- 2p **21** Geef daarvoor de verklaring vanuit de nazi-ideologie.

De onderstaande gebeurtenissen spelen zich af in Berlijn:

- 1 President Kennedy hield in Berlijn zijn *'Ich bin ein Berliner'*-toespraak.
- 2 Op de Conferentie van Potsdam werd Berlijn in bezettingszones verdeeld.
- 3 Tijdens de Marathon van Berlijn konden de hardlopers voor het eerst onder de Brandenburger Tor van West- naar Oost-Berlijn lopen.
- 4 De Amerikaanse regering stelde een luchtbrug in als reactie op de Blokkade van Berlijn.
- 5 Russische soldaten plaatsten de vlag van de Sovjet-Unie op het kapotgeschoten gebouw van de Rijksdag in Berlijn.
- 6 Oost-Duitse arbeiders begonnen met de bouw van de Muur in Berlijn.

- 2p **22** Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

In 1947 kwamen de Verenigde Staten met het Marshallplan voor de wederopbouw van Europa.

- 2p **23** Geef aan waardoor het Marshallplan:
- enerzijds bijdroeg aan de deling van Europa en
 - anderzijds bijdroeg aan de eenwording van West-Europa.

Gebruik bron 11.

In een debat over de oorzaken van de Koude Oorlog komen twee standpunten naar voren:

- 1 De Sovjet-Unie is verantwoordelijk voor het oplopen van de spanning vanaf 1945.
- 2 De Verenigde Staten zijn verantwoordelijk voor het oplopen van de spanning vanaf 1945.

Deze bron kan gebruikt worden om beide standpunten te ondersteunen.

- 2p **24** Ondersteun beide standpunten, telkens met een argument uit de bron.

Gebruik bron 12.

Een interpretatie:

De tekenaar gebruikt een historische West-Europese tegenstelling om de Sovjetvisie op de toetreding van West-Duitsland tot de NAVO weer te geven.

- 4p **25** Licht deze interpretatie toe door, telkens met een verwijzing naar de bron, aan te geven:
- welke historische tegenstelling de tekenaar laat zien en
 - welke mening over de West-Duitse toetreding tot de NAVO in de prent wordt weergegeven.

Twee gebeurtenissen uit de geschiedenis van Tsjecho-Slowakije:

- 1 In 1968 vond de Praagse Lente plaats.
- 2 In 1989 vond de Fluwelen Revolutie plaats die leidde tot een meerpartijendemocratie in het land.

De Sovjet-Unie reageerde verschillend op deze twee gebeurtenissen.

- 3p **26** Licht dit toe door aan te geven:
- wat het verschil in reactie van de Sovjet-Unie in 1989 is in vergelijking met 1968 en
 - welk beleid tegenover Oost-Europa de Sovjet-Unie in 1968 voerde en
 - wat er in het beleid tegenover Oost-Europa in 1989 was veranderd.

Gebruik bron 13.

In dit fragment beschrijft de journaliste een verandering in die tijd.

- 2p **27** Leg uit dat deze verandering past bij een kenmerkend aspect van de twintigste eeuw.

Moderne tijd

bron 7

In 1853 wordt een rapport uitgebracht over arbeiderswoningen in verschillende grote Nederlandse steden. Hierin staat over een onderzochte woning:

In dit vertrek met donkere, vochtige muren en een natte, stenen vloer, dat 25 kubieke el¹⁾ lucht kan bevatten, die niet ververst of gezuiverd kan worden, leven drie mensen, die daar eten, slapen en hun natuurlijke behoeften doen, want ook in de dichte nabijheid is voor geen secreet (wc) gezorgd.

noot 1 Een el is 69,4 cm; de inhoud van de woning is dus ongeveer 8,4 kubieke meter.

bron 8

Een prentbriefkaart uit 1895 naar aanleiding van het 25-jarige jubileum van de Slag bij Sedan, de beslissende veldslag uit de Frans-Duitse oorlog:

Toelichting:

Op de foto staat de Brandenburger Tor in Berlijn.

Op het spandoek staat (in vertaling):

"Sedan: Wat een ommekeer onder aanvoering van God".

bron 9

Op 3 juli 1918 werden in Nederland de eerste verkiezingen met algemeen mannenkiesrecht gehouden. Hieronder staan drie fragmenten uit verschillende verkiezingsprogramma's, waarin aandacht besteed wordt aan de Eerste Wereldoorlog:

fragment A

- 1 Krachtige medewerking in de geest van de vredesnota van Zijne Heiligheid de Paus met streven naar geleidelijke internationale ontwapening. (...)
- 3 Bevordering van maatregelen tot verheffing van het zedelijk leven bij land- en zeemacht.

fragment B

Internationale ontwapening en oplossing van alle problemen tussen de staten, zijn de meest dringende politieke vragen geworden, nu de oorlog geen van de strijdende partijen tot de beslissende overwinning, maar alleen naar de ondergang bleek te voeren. De grootkapitalistische groepen, die de banken (...) en de oorlogsindustrieën in handen hebben, dreven in alle landen de regeringen tot steeds toenemende bewapening. Resultaat hiervan is de massamoord der miljoenen en het bankroet van Europa. De eerste voorwaarde voor een politiek van vrede, menselijkheid en vooruitgang, is deze groepen de macht over de regeringen te ontnemen.

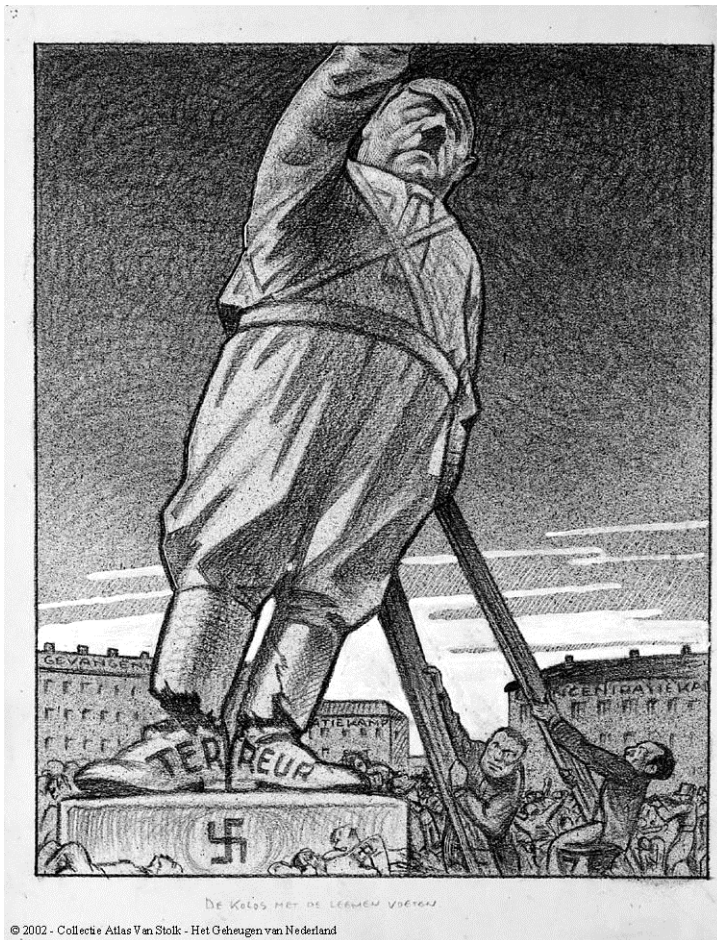
fragment C

Bij het eindigen van de oorlog verleent Nederland zijn medewerking om een algemene ontwapening te bereiken en ter bevordering van een vreedzame internationale belangenregeling en beslechting van geschillen langs de weg van overleg. (...)

Als na de oorlog het maatschappelijk leven zijn normale loop gaat hernemen, wordt de uitgebreide staatsinmenging in landbouw, handel en bedrijf geleidelijk opgeheven (...). Ten opzichte van het internationale ruilverkeer keert ons land terug naar het beginsel van vrije handel, dat tot nog toe zijn handelspolitiek beheerste.

bron 10

In 1934 verschijnt in *De Groene Amsterdammer* deze prent van politiek tekenaar L.J. Jordaan met als titel "De Kolos met leemen voeten":

Toelichting:

Op de voeten staat "Terreur".

Op het gebouw links staat "gevangenis" en op de andere gebouwen staat "concentratiekamp".

De mannen rechts zijn Goering, de nationaalsocialistische minister van Binnenlandse Zaken en Goebbels, de nationaalsocialistische minister van Propaganda.

bron 11

In 1956 verschenen de memoires van de Amerikaanse oud-president Harry Truman. Over de gebeurtenissen in 1945 schrijft hij:

Ik was met Churchill, Attlee en Stalin in Potsdam bijeengekomen om te trachten nauwere samenwerking tussen de drie grote mogendheden tot stand te brengen. Maar desondanks waren de betrekkingen met de Sovjet-Unie stroef geworden. De overwinning had van een moeilijke bondgenoot in de oorlog een nog lastiger partner in vreedstijd gemaakt. Rusland scheen erop uit met imperialistisch oogmerk zijn door de oorlog verwoeste buurlanden te eigen bate te misbruiken. (...) De meeste landen in Europa waren bankroet en miljoenen mensen hadden geen onderdak en geen eten. Wij waren het enige land dat kon helpen. Wij hadden daartoe reeds noodmaatregelen genomen en deden alles wat in ons vermogen lag om een grote menselijke ramp te voorkomen.

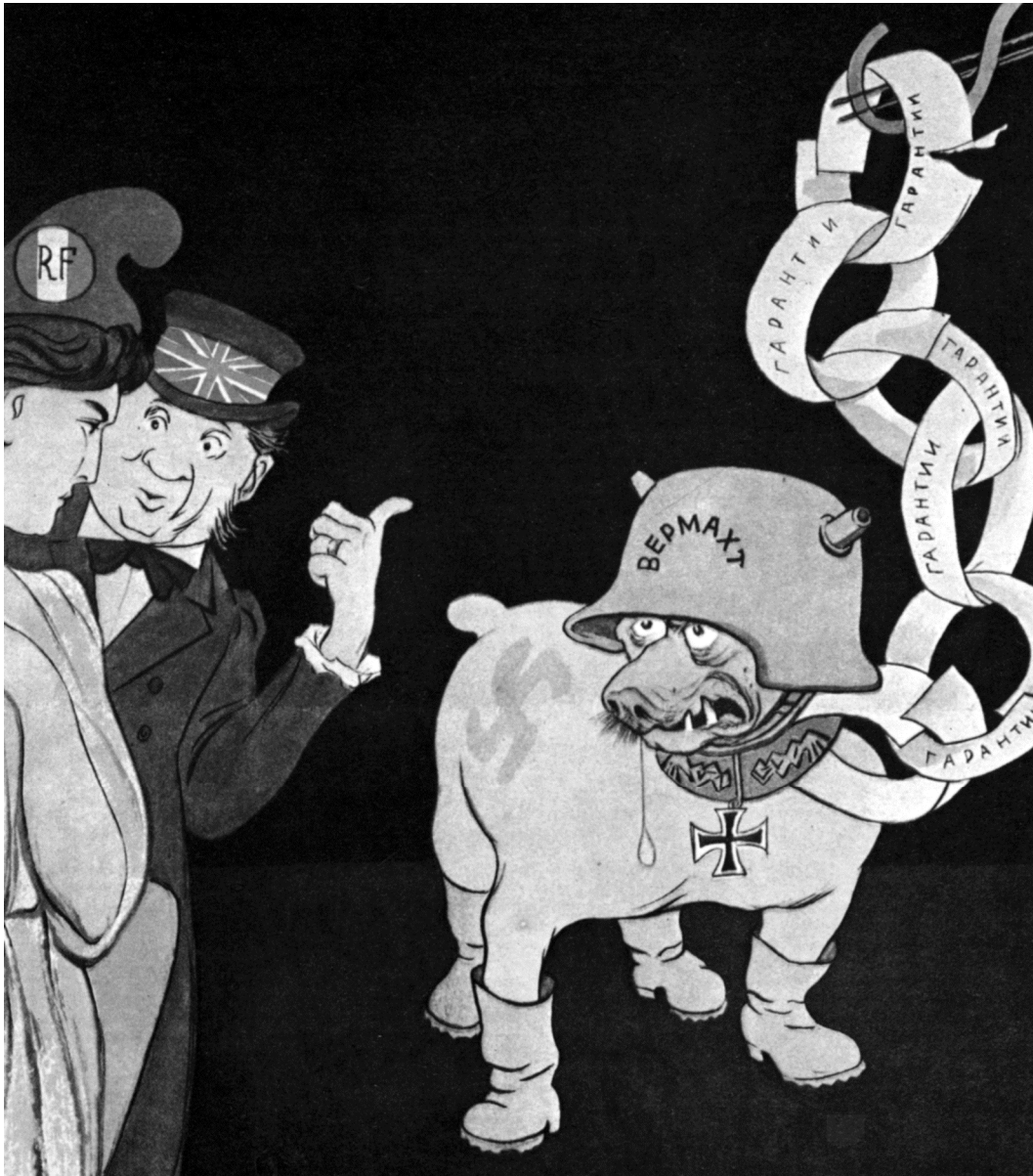
Onze economische en financiële lasten waren nu overweldigend. Maar de omschakeling van oorlog naar vrede verliep op efficiënte en ordelijke wijze. En onze economie bleef op volle toeren draaien met in vreedstijd volledige werkgelegenheid, terwijl wij toch miljoenen mensen demobiliseerden. Wij waren getuige van de transformatie der Verenigde Staten in een natie met ongehoorde macht en steeds toenemende mogelijkheden.

Toelichting:

Winston Churchill is op dat moment premier van Groot-Brittannië en Clement Attlee is de minister van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië.

bron 12

In 1954 verschijnt deze spotprent in het satirische Sovjet-tijdschrift *Krokodil*, naar aanleiding van de discussie over de toetreding van West-Duitsland tot de NAVO:

Onderschrift:

"Geen angst, hij ligt aan de ketting."

Toelichting:

Links staan Frankrijk en Groot-Britannië, op de helm van de hond staat "Wehrmacht" (het Duitse leger), op elke schakel van de papieren ketting staat "waarborgen".

bron 13

Eind jaren 1950 schreef een journaliste van het damesblad Margriet naar aanleiding van eigen ervaringen een artikel over een nieuw fenomeen, de *supermarket*, waarin de klant zichzelf bedient:

Je verkeert in een roes, voelt je heerseres over een klein koninkrijk. Ik was opeens geen journaliste meer, maar alleen vrouw. Ik moest en zou met zo'n mandje aan mijn arm langs de smakelijke uitstallingen lopen. Ik ben met mijn aktetas vol boodschappen weggegaan. Efficiënt boodschappen doen is volgens mij niet meer mogelijk.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.